

O'ZBEKISTON SSRDA QISHLOQ XO'JALIGI HOLATI VA UNDAGI O'ZGARISHLAR (1960-1980 YILLAR)

Jo'rayev Isomiddin Ismoilovich

*Zarmed universiteti "ijtimoiy
fanlar" kafedrası o'qituvchisi.*

Annotatsiya: 1960–1970-yillarda O'zbekiston qishloq hududlarida savdo xizmatlarining rivojlanishi kolxoz va sovxozlarda qurilgan savdo do'konlari va savdo muassasalarining soniga bevosita bog'liq edi. O'zbek xalqining qahramonona mehnati natijasida yangi yerlarni o'zlashtirish bilan birga, ularda yangi tumanlar, shaharlar, sovxoz va kolxozlar bunyod etildi. Mirzacho'lning yangi o'zlashtirilgan joylarida Guliston, Zarbdor, Zafarobod, Mehnatobod, Mirzacho'l, Mirza-obod, Oqoltin, Paxtakor, Sayxunobod, Sharof Rashidov 410 tumanlari, Baxt, Guliston, Do'stlik, Paxtakor, Yangiyer shaharlari, yuzga yaqin sovxoz va kolxozlar, cho'lquvar-lar uchun turar joylar qurildi.

Kalit so'zlar: Kolxozlar, Mirzacho'l, paxta yetishtirish, mineral o'g'itlar, qishloq xo'jaligi, Amu Buxoro kanali, xalq xo'jaligi, ishlab chiqarish, zaharli ximikatlilar.

Kirish. O'tgan asrning so'nggi o'n yilligida O'zbekistonda yashovchi barcha millatlar taqdirida tub o'zgarishlar davri bo'ldi. Rossiya imperiyasi va sovet hokimiyati yillari davom etgan davrda mustabid asoratdan xalos bo'lish o'zbek xalqining jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini egallash imkonini berdi. Istiqlol o'tmishni o'rganish, xolisona baholashga keng imkoniyatlar yaratdi. Ayni paytda, mustaqil O'zbekiston Respublikasida bir tomondan mustabid tuzumning uzoq yillar mobaynida to'planib qolgan asoratlarini bartaraf etish, ikkinchi tomondan esa taraqqiyotning yangi bosqichida barcha sohalardagi mavjud muammolarni hal etishda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'naviy-ma'rifiy sohalarda islohotlar amalga oshirishdan iborat muhim vazifalar turibti.

O'zbekistondagi xalq xo'jaligi kengashi ham 100 dan ortiq sanoat tarmog'iga ega bo'lgan 1500 dan ko'proq korxonani birlashtirgan holda ish olib bordi. Bunday haddan tashqari markazlashtirib rahbarlik qilish ham dastlabki yillardanoq hayotda o'zining salbiy tomonlarini ko'rsatdi. Misol uchun, 1961 yilda O'zbekiston xalq xo'jaligi kengashiga qarashli 49 korxona ishlab chiqarish rejasini bajara olmagan natijasida 36 million rubllik mahsulot yetkazib berilmadi. 1962 yilda esa 404 ta sanoat korxonasidan 36 tasi yillik rejani bajarmagan oqibatida 15 mln rubl miqdorida mahsulot yetkazib berilmadi Bu qaror bilna butun Respublika miqyosida paxta yetishtirish va bu sanoatning rivojlanishi orqali iqtisodiy aloqlarning yo'lga qo'yish

masalasi ko'tarildi. Aynan qarorda O'zbekistonda 1946-1953 yillarda davlatga paxta sotishni ikki baravar ko'paytirish belgilandi¹.

1960–1970-yillarda O'zbekiston qishloq hududlarida savdo xizmatlarining rivojlanishi kolxoz va sovxozlarda qurilgan savdo do'konlari va savdo muassasalarining soniga bevosita bog'liq edi. 1960- yillarda qishloqlarda savdo do'konlari qurish uchun mablag'lar yetarli bo'lmagan, shu bois, qishloq joylarda savdo do'konlari soni ehtiyoj darajasida bo'lmagan. Yana bir tomoni, do'konlar qurishda qishloqlarda aholi punktlarining sharoitlari, aholining xarid darajasi va boshqa faktorlar hisobga olinmagan. Shu sabab aksariyat do'konlar aholi ko'p bo'lgan, ularga talab yuqori joylarda qurilmay, balki keraksiz joylarda qurilgan. 1965-1970 yillar oralig'ida qishloq aholisiga jami 7 milliard 420 million so'mlik mahsulotlar sotilgan. Agar buni boshqa raqamlarda ko'rsatadigan bo'lsak, 1970 yilda qishloq hududlarida savdo aylanmasi 1965 yilga qaraganda 45 foizga oshgan. Umuman, bu yillarda respublika qishloq aholisining iste'mol xaridi shaharlardagidan orqada qolayotgan edi. 1975 yilda chakana savdo aylanmasi shaharlarda aholi jon boshiga 800 so'mni, qishloqda esa 364 so'mni tashkil qilgan. Xususan, oziq-ovqat tovarlari bo'yicha shunga muvofiq 386 va 157 so'mni, undan boshqa tovarlar bo'yicha esa 414 va 189 so'mni tashkil qildi. Yana bir jihatni e'tiborga olish kerakki, mazkur davrda qishloq aholisi tovarlarning aksariyat qismini shaharlardagi do'konlardan xarid qilgan. Masalan, qishloq aholisi sanoat, maishiy texnika, kiyim-kechak kabi mollarni shahar do'konlaridan xarid qilgan va bu yalpi xarid qilingan tovarlarning taxminan 38 foizini tashkil qilgan.

O'zbekiston qishloq aholisiga savdo xizmati ko'rsatish yuqori darajada emas edi. Ko'pgina aholi punktlarida 1985 yilgacha ham savdo korxonalari va umumiy ovqatlanish muassasalari bo'lmagan. 3000dan ortiq qishloq aholi punktlari savdo korxonalariga ega bo'lmagan. 8375 qishloq aholi punktlari ovqatlanish muassasalariga ega bo'lmagan. 77 ming aholiga ega bo'lgan 152 ta qishloq aholisi yashash joyidan 10 km dan va undan ortiq masofada joylashgan oziq-ovqat magaziniga borishga majbur bo'lgan. Qishloq aholisi turmush darajasidagi o'sishni ko'rsatuvchi muhim ko'rsatkichlardan biri aholi jon boshiga o'rtacha tovar aylanmasi bo'lib, bu ko'rsatkich 1975 yilda 319 so'mni, 1980 yilda 405 so'mni, 1985 yilda esa 447 so'mni tashkil etib, 10 yil ichida 40,1 foizga oshgan. Bu ko'rsatkich shaharlarda 35,7 foizga oshgan. Muhim bir xususiyat – qishloqlarda kitob savdosi bilan shug'ullanuvchi magazinlar ham bo'lgan. Gazeta va jurnallarni chakana tarqatish salmog'i 1962-1964 yillarda

¹ Choriyev Fazliddin. "Yagona xalq xo'jaligi kompleksining xalqaro aloqalarida O'zbekistonning ishtiroki (qishloq xo'jaligi misolida) 1946-1980. Research Fokus ilmiy tadqiqot jurnali. 2024 yil №3ю 27-bet.

oshgan bo'lsa-da, uning qiymati juda kam edi. Bu avvalo, gazeta-jurnallar narxining arzonlashishi bilan bog'liq edi².

1960-yillarning oxirlarida ham qishloqdagi 2-3 ta xonadonda televizor bo'lgan, xolos. Radio 1965-1970 yillarda qishloq aholisining 85 foizida bo'lganligi haqida ma'lumot olindi. Muzlatkich ham qishloq aholisi xonadonlariga, asosan, 1980 yillardan kirib kelgan va u 18 foiz aholining uyida bo'lgan, xolos. Farg'ona vodiysi qishloqlarining 80 foizdan ortiq xonadonlarida (tadqiqot olib borilgan 15 ta qishloq bo'yicha olganda) 1980-yillar oxirida ham muzlatkich bo'lmagan. 1960-1980-yillarda qishloq aholisiga bozorlar, do'konlar va umumiy ovqatlanish muassasalari xizmat ko'rsatgan. 1960 yilda O'zbekistonning 140 ta sovxozida 237 ta oshxona, 330 ta bufet va choyxonalar faoliyat yuritgan. Sovxozlarda umumiy ovqatlanish muassasalari savdo aylanmasi 1959 yilda 1957 yilga nisbatan 2 barobarga ko'paygan. 1970-1980 yillar oralig'ida esa qishloq joylarda umumiy ovqatlanish muassasalarining savdo aylanmasi olti baravarga o'sgan. Oshxonalarda ovqatlanuvchi ishchi va xizmatchilar soni oshib borgan. Dala shiypolarida dala ishlari qizg'in paytda issiq ovqat tashkil qilingan. Qishloq maktablarida oshxona va bufetlar faoliyati ham ko'ngildagidek yo'lga qo'yilmagan edi. Masalan, Andijon viloyatida 1960 yilda 382 ta maktablarda bufetlar bo'lmagan.

Shu munosabat bilan 1961-yili 127 km uzunlikdagi eng yirik Janubiy Mirza cho'l kanali qurib bitkazildi. U 350 ming gektardan ortin yerni sug'orishga mo'ljallandi. Shuningdek, 1968-yil 63 km uzunlikdagi Markaziy Mirzacho'l kollektori qurildi. Bu sug'orish inshootlari Mirzacho'lni o'zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Respublikaning boshqa mintaqalarida ham muhim inshootlar barpo etildi. Jumladan, Amudaryodan Buxoro viloyatiga suv yetkazish maqsadida 1965-yili uzunligi 200 km bo'lgan Amu—Buxoro kanali qurildi. Uning suvini 67 m balandlikka tortib beruvchi yirik nasos stansiyalari bunyod etildi. Kanal ishga tushishi bilan Buxoro vilo-yatida 90 ming gektar yer, shu jumladan, 26 ming gektar yangi yerlar sug'oriladigan bo'ldi. Bundan tashqari, Qizilqum sahrosida maydoni 300 ming gektardan ortiq bo'lgan yaylovlar suv bilan ta'minlandi. Qarshi dashti, Surxon-Sherobod vodiysini o'zlash-tirish boshlanishi munosabati bilan u joylarda ham katta sug'orish inshootlari qurilishi boshlandi. Janubiy Surxon suv ombori, Zang, Sherobod va Amu—Zang kanaUari-ning qurilishi Surxon-Sherobod vodiysini sug'orishga imkon berdi. O'zbek xalqining qahramonona mehnati natijasida yangi yerlarni o'zlashtirish bilan birga, ularda yangi tumanlar, shaharlar, sovxoz va kolxozlar bunyod etildi. Mirzacho'lning yangi o'zlashtirilgan joylarida Guliston, Zarbdor, Zafarobod, Mehnatobod, Mirzacho'l, Mirza-obod, Oqoltin, Paxtakor, Sayxunobod, Sharof

² Raimjonov Ziyoxiddin. "Farg'ona vodiysidagi qishloqlarning XX asr 60-80 yillardagi infratuzilmasidagi o'zgarishlar". TADQIQOTLAR jahon ilmiy – metodik jurnali 52-son_3-to'plam_Dekabr-2024 79-bet.

Rashidov 410 tumanlari, Baxt, Guliston, Do'stlik, Paxtakor, Yangiyer shaharlari, yuzga yaqin sovxoz va kolxozlar, cho'lquvar-lar uchun turar joylar qurildi. Shuningdek, Surxon-Sherobod, Qarshi dashtlarini o'zlashtirishda ham katta qurilish ishlari olib borildi, ko'plab tumanlar, shaharlar, sovxozlar tashkil qilindi. Respublikada yirik suv omborlari ham bunyod etildi. Urushdan keyingi ikki o'n yillikda 10 ta suv ombori qurildi. Jumladan, Buxoro viloyatida Quyimozor, Qashqadaryo viloyatida Chimqo'rg'on, Toshkent viloyatida Toshkent suv omborlari ishga tushirildi. Paxta maydonlarini kengaytirish maqsadida sovet hukurnati tomonidan sug'orish inshootlari tarmog'ining shiddat bilan kengaytirilishi respublika uchun katta salbiy oqibatlariga olib keldi. Kanallar, suv omborlari va boshqa suv inshootlari qo'riq yerlarni o'zlashtirish imkonini berdi. Shu bilan birga, bu inshootlar yaqin atrofidagi joylarga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bu irrigatsiya qurilishlari natijasida yer osti suvlari sathi yuqoriga ko'tarilib, haydaladigan yerlarni sho'r va botqoq bosdi, bog'-rog'lar, tokzorlar qurib qoldi. Yangi paxta ekinzorlarini barpo etish maqsadida puxta o'ylanmagan sug'orish inshootlarini qurish, Sirdaryo va Amudaryodan ko'p suv olish Orol dengizining qurishiga sabab bo'ldi. Bu esa Orol fojiasini keltirib chiqardi, Orolbo'yi mintaqasidagi vaziyatni mushkullashtirib qo'ydi. Markaz ko'rsatmasiga ko'ra respublika qishloq xo'jaligining asosiy vazifasi paxtachilikni har tomonlama rivojlantirishdan iborat edi. Undan kelib chiqib oziqovqat yetkazib beruvchi tarmoqlarga yetarli e'tibor berilmasdi. G'alla, chorvachilik, poliz-sabzavot mahsulotlari, kartoshka yetishtirish talab darajasida emas edi. 1970-yilga qadar qishloq xo'jaligining bu tarmoqlari past sur'atlar bilan rivojlanib keldi.

Xulosa

Paxtakor xo'jaliklarning dehqonlari dam olish va bayram kunlari nimaligini bilmay, erta tongdan quyosh botguncha jaziramada mehnat qilib, haddan tashqari o'z ish haqi olardi. Har bir qishloq oilasi a'zosiga to'g'ri keladigan oylik daromad, masalan, Rossiyada 98,1 so'mni tashkil etgan bo'lsa, O'zbekistonda u 58,8 so'mga teng bo'ldi. Quvayt, Saudiya Arabistoni va boshqa davlatlar xalqlari "qora oltin" - neft hisobiga badavlat yashaganlari holda o'zbek xalqi "oq oltin" — paxta hisobiga kambag'allik darajasidan past sharoitda yashab keldi. Bunga xalq xo'jaligini boshqarishning ma'muriybuyruqbozlik tizimi va respublika, uning tub xalqi manfaatlari bilan hisoblashmaydigan mustamlakachilik siyosati sababchi edi. Paxtachilik va chorvachilik 1980 – 1985-yillarda har yili 30 mln rubldan ortiqroq zarar ko'rdi. Bundan tashqari, paxta hosildorligini oshirishda qishloq xo'jaligida kimyoviy mahsulotlardan keng foydalanish joriy qilindi. Yil sayin qishloq xo'jaligini kimyolashtirish kuchaytirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jo'rayev Isomiddin Ismoilovich. "O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGI TARMOQLARINI RIVOJLANISH TARIXI" ILM SARCHASHMALARI.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir. Urganch – 2023.- 150 bet

2. Jo'rayev Isomiddin Ismoilovich. 1950-YILLARDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHDA DAVLAT SIYOSATINING MOHIYATI. "PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA" xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 14-17-betlar
3. Jo'rayev Isomiddin Ismoilovich. 1950-80-YILLARDA O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGI TARMOQLARINI IXTISOSLASHTIRILISHI TARIXIDAN. BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI. Ilmiy-nazariy jurnal 2024, № 12, dekabr 42-45-betlar.
4. Nasilloev Sunnat Shavkat o'gli "Problems and solutions of training scientific personnel through postgraduate studies in agricultural sciences in the Uzbek SSR (on the example of the 1960s-1970s)", Scientific Bulletin of Bukhara State University, 12/2024.-P.47-51
5. Jo'rayev Isomiddin Ismoilovich 1950-yillarda Buxoroda chorvachilik mahsulotlari yetishtirish tarixidan. "Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida" III xalqaro ilmiy konferensiya 25.05.2024. 29-32-betlar
6. Jo'rayev Isomiddin Ismoilovich. RURAL ECONOMY IN BUKHARA REGION REFORMS IMPLEMENTED (1965-1985) ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE, 4(30), 18-24, 2025.
7. RURAL ECONOMY IN BUKHARA REGION REFORMS IMPLEMENTED (1965-1985). B ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE (T. 4, Выпуск 30, сс. 18–24). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15561398> 71-75-betlar
8. Jo'rayev Isomiddin Ismoilovich. BUXORO OBLASTIDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLAR YETISHTIRISH (1965-1985-YILLAR MISOLIDA) Vol. 3, No. 5: Vol. 3 No. 5 (2025): "Scientific Exploration and Research and international scientific journal".
9. <https://global-science-review.com/ojs/index.php/gsr/article/view/1300/1170> 652-655-betlar
10. Jo'rayev Isomiddin Ismoilovich. BUXORODA QISHLOQ XO'JALIK MAHSULOTLARINI YETISHTIRISH VA QAYTA ISHLASH TIZIMI TARIXIDAN Journal of Science, Research and Teaching Vol. 4, No. 3, Mar - 2025 ISSN: 2181-4406 1-7-betlar.